

РЕГУЛЯТИВНА ФУНКЦІЯ ФЕОДАЛЬНОГО ТИПУ ПРАВА REGULATORY FUNCTION OF THE FAODAL TYPE OF RIGHT

Зварич Р.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького*

У статті аналізуються генеза та розвиток регулятивної функції права в період феодалізму. Розглядається суть регулятивної функції в феодальному типі права. Обґрунтовується роль регулятивної функції у визначенні змісту феодального права.

Ключові слова: феодалізм, феодальний тип права, регулятивна функція права, регулятивна статична функція права, регулятивна динамічна функція права.

В статье анализируются генеза и развитие регулятивной функции права в период феодализма. Рассматривается суть регулятивной функции в феодальном типе права. Обосновывается роль регулятивной функции в определении содержания феодального права.

Ключевые слова: феодализм, феодальный тип права, регулятивная функция права, регулятивная статическая функция права, регулятивная динамическая функция права.

The article analyzes the genesis and development of the regulatory function of law in the period of feudalism. The essence of the regulatory function in the feudal type of law is considered. The role of the regulatory function in determining the content of feudal law is substantiated.

Key words: feudalism, feudal type of law, regulatory function of law, regulatory static function of law, regulatory dynamical function of law.

Постановка проблеми. Епоха феодалізму та феодальний тип права були логічним продовженням рабовласницьких правових відносин, із тією різницею, що як раби в античності, так і селяни у середньовіччі перетворилися на категорію залежного населення, яке було прикріплене до земельного наділу і перебувало у власності землевласника. Однак сам феодалізм не обмежувався формуванням нового типу суб'єкт-об'єктних відносин чи майновим розширенням, а був складною формою, яка мала наслідком активні процеси державотворення на європейському континенті і формування нової форми державного правління – монархії. Загалом феодальний тип права був властивий для періоду з V – XVII ст. і пройшов тривалу еволюцію в підходах і розуміннях до змісту права, а відповідно, змінювалося наповнення і характер регулятивної функції.

Стан опрацювання. Серед вітчизняних і зарубіжних науковців, які досліджували окремі аспекти та особливості феодального права необхідно виділити В.П. Глиняного, О.Р. Губайдуліна, І.О. Ільїна, С.П. Маркова, П.І. Новгородцева тощо. Однак, як свідчить аналіз літератури і джерел, малодослідженими залишаються питання функціональної характеристики феодального типу права, зокрема його регулятивної функції.

Метою статті є дослідження еволюції та особливостей становлення і розвитку регулятивної функції права у феодальному типі права.

Виклад основного матеріалу. Зміст регулятивної функції феодального типу права можна зрозуміти, розглянувши характер самого феодалізму. Сам термін «феодалізм» виник у XVIII ст., але він не розкривав усієї глибини тогочасних політико-правових

відносин, а тому постійно змінювався та еволюціонував. Навіть у наш час між науковцями тривають дискусії стосовно характеру правових відносин, що були властиві для тієї епохи. Це очевидно з тієї точки зору, що навіть регулятивна функція, яка була успадкована з рабовласницького періоду, регулювала ширше коло правих відносин, ніж власність на землю. Нерівномірний розвиток держав середньовіччя, а також релігійний чинник були ключовими нормами, що визначали характер феодального типу права. Позитивним моментом залишалось явище кодифікації норм феодального права, що дає змогу дослідникам об'єктивно оцінити характер тогочасного правотворення та визначити зміст основних правових функцій, міру регулювання суспільних і державних відносин.

Як слушно зауважує С.П. Маркова, характеристика поняття «феодалізм» вимагає комплексного підходу, оскільки воно складається з кількох підсистем: економічної, соціальної, політичної і культурної [5]. При цьому кожна із цих підсистем може бути основоположною і визначати загальні риси епохи [5]. Такий підхід дасть змогу комплексно підійти до аналізу феодального типу права загалом і регулятивної функції зокрема. При цьому аналіз однієї із чотирьох компонент дасть цілісне уявлення про епоху. У такому разі детального дослідження вимагає змістове наповнення соціальної і політичної підсистеми. Економічна складова частина в нашому випадку доповнює соціальну та політичну у сфері регулювання майнових відносин, а культурна може викликати зацікавлення в контексті розуміння рівня правосприйняття тогочасними мислителями і державними керівниками (монархами), оскільки про

рівень правової культури населення епохи середньовіччя говорити не доцільно. Закономірно, що розвиток культури був рушієм прогресу, зокрема і політичного. Крім того, складовою частиною культури середньовіччя була релігія, зокрема християнство (Східна і Західна церква також по-різному впливали на розвиток права і суспільства).

Характеризуючи суть соціальної підсистеми, доцільно зауважити, що процес формування головної господарської, соціальної і політичної одиниці вотчини чи феода відбувалося в умовах розвитку майнових відносин та боротьби населення за власні соціальні й політичні права. З формуванням власності на феода відбувалося вдосконалення ступеня правосуб'єктності основних категорій населення, особливо селян, які, з одного боку, виступали як власником майна і основним виробником продукції, так і основною матеріальною цінністю. При цьому для країн Центрально-Східної Європи властивим було поширення кріпацтва – форми васальної залежності селян, що передбачала позбавлення будь яких особистих і майнових прав.

Особливої уваги заслуговує зміст політичної організації феодального суспільства, яка пройшла у своєму розвитку кілька етапів, впродовж яких і змінювався характер регулятивної функції права. У науковій літературі прийнято виділяти три основних етапи феодалізму:

- 1) ранній феодалізм (кінець V – середина XI ст.);
- 2) класичний, або розвинутий, феодалізм (кінець XI – середина XV ст.);
- 3) пізній феодалізм (початок XVI – середина XVII ст.) [7].

Поділ здійснюється відповідно до еволюції господарських відносин, які тягнули за собою удосконалення правових інститутів та норм законодавства. Саме в період феодального права можна говорити про чіткий поділ регулятивної функції на статичну і динамічну, оскільки суспільні відносини, які ґрунтуються на матеріальній складовій частині, стали відокремлюватися від держави, у той час, як феодальна держава пройшла еволюцію від «варварських королівств» до централізованої монархії з ознаками представницьких органів влади.

На нашу думку, в контексті еволюції правових відносин доцільно виокремити «дофеодальне суспільство», оскільки не усі європейські королівства стали спадкоємцями античної правової спадщини. Так, якщо в Іспанії, Італії та Франції становлення феодальних держав відбувалося на основі синтезу римських і германських соціально-економічних інституцій, то в Англії і Німеччині, нормандських королівствах, а також у східноєвропейських державах, зокрема в Київській Русі, феодалізм формувалася через розпад родоплемінного ладу, уникаючи рабовласницьких відносин. Така специфіка стала основоположною в контексті виокремлення окремих специфічних рис для феодальних держав, їх правових систем.

На першому етапі раннього феодалізму існували не держави, а політичні утворення, які нагадували собою «варварські королівства» [5]. Причиною

такого визначення є те, що у цих ранньофеодальних державах домінували пережитки «первісної демократії» з обмеженими повноваженнями правителів. Однак із подальшим ускладненням майнових відносин і розподілу землі формувалися засади нової феодальної держави, повноваження правителів якої і підкорених чітко регулювалися нормами права. Ознакою цього був чіткий поділ центральної державної влади та органів влади на місцях. Центральним органом влади був монарх, а основними гарантами права на місцях були землевласники, які володіли феодалом і перебували у вотчинних відносинах. Такий тип був властивий для усіх держав, незалежно від того, чи успадковували вони античну правову спадщину, чи сформувалися власне в епоху середньовіччя. Причина такої ситуації не політична, а механічна, оскільки міцної централізованої держави, яка б могла врегульовувати державно-правові відносини, ще не існувало.

Яскравим прикладом процесу формування «варварських королівства» може слугувати процес формування державності у франків та галів. Занепад влади римського імператора сформував сприятливі умови для розширення політичних повноважень місцевих правителів, навіть доводячи їх до абсолютних. Саме такими були протодержавні утворення салічних франків та Галія [2, с. 271]. Остання до кінця VII ст. перебувала під впливом Східної Римської Імперії, а тому зберегла порівняний централізм і поєднала як елементи міцної монаршої влади, що почала формуватися, так і засади християнства. Загалом держава франків, уникнувши у своєму розвитку рабовласницьких відносин, змогла сформувати засади феодального суспільства, характерними рисами якого було поєднання рабовласницьких, родоплемінних, общинних і феодальних відносин. Закономірно, що таке поєднання суспільствоутворюючих чинників не могло призвести до виокремлення чітких регулятивних механізмів правових та соціальних відносин.

В епоху розвинутого феодалізму відбувається поступова криза вотчинних відносин. Центральна влада розпочинає боротьбу з феодалами та формує новий політичний апарат, який укріплює засади централізованої держави. Крім того, утворюються міста, які перебирають на себе цілий ряд політичних повноважень на місцях, а в майбутньому з формуванням магдебурзького права відбувається регулювання політичних прав міщан, їх взаємодії з центральними органами влади, а також цілий ряд майнових відносин тощо. Практично на усьому європейському континенті утверджується могутня королівська влада, феодальна монархія та її представницькі органи влади удосконалюються. Водночас продовжують функціонувати представницькі органи влади, з думкою яких монарша влада змушена рахуватися. Такими органами були парламент в Англії, Генеральні штати у Франції, сейми у Польщі та Чехії тощо. Повноваження цих органів влади були різними, але усі вони виконували єдину функцію – представляли інтереси широких прошарків суспільства. Для Київської Русі не було властивим наявності таких представницьких

органів влади, боярські ради, були дорадчими органами, єдиними представницькими органами влади були віча, правові засади яких, а також рішення, що ними приймалися, були виявом впровадження чіткої регулятивної функції.

У такому разі Русь була проміжною формою в процесі регулювання взаємодії державних і представницьких органів влади. В європейських монархіях такі органи взаємодіяли і практично були рівними за своїм правовим статусом, на Русі представницькі органи влади (органи народовладдя) мали дорадчі функції, а Візантія була першою середньовічною європейською монархією з абсолютною владою монарха. Були й інші форми організації державної влади, для прикладу, в Італії, де була відсутня монарша влада, сформувалася система поліцентризму, яка в подальшому сприяла розвитку республіканських форм політичного ладу (міст-республік), які були нетиповими для епохи Середньовіччя. Інакше склалися процеси організації державної влади у Німеччині, де за монархії існували розрізнені феодалні регіони з чітко організованими представницькими органами. Це саме відбулося і в Київській Русі періоду феодалної роздробленості.

Таким чином, можна стверджувати, що різноманітні підходи до організації центральної влади у середньовічних державах, по-різному відобразилися на формуванні норм права і, відповідно, чіткого виокремлення регулятивної статичної та регулятивної динамічної функції. З іншого боку, така ситуація доводить, що поняття «феодалний тип права» вимагає комплексного підходу та штучного поділу правових норм на кілька підтипів. Водночас ми свідомо опускаємо характеристику східних держав періоду феодалізму, оскільки він там не сформувався остаточно та не позбувся пережитків рабовласництва.

Якщо зосередитися власне на феодалному типі права та реалізації в ньому регулятивної функції, то дослідження останньої зумовлюється кількома основними аспектами. По-перше, важливим був вплив античної спадщини, а тому система права тих європейських країн, на яких він відчувався найбільше, розвивалася в одній площині, а ті країни, які зазнали античного впливу менше (скандинавський регіон і меншою мірою Британія) – в іншій. Слушним є твердження А. Губайдуліна, що саме античний вплив призвів до домінування регулятивної функції над охоронною, оскільки право поширилося на все суспільство [3, с. 98].

На нашу думку, це можна пояснити, насамперед, тим, що більшість європейських держав у процесі формування власного права і системи законодавства орієнтувалися на римське право. Його рецепція була закономірною, тоді як країни, що не зазнали античного впливу, формували власне законодавство як продукт еволюції суспільних, економічних і культурних відносин, а у випадку східноєвропейських держав (Болгарія, Київська Русь) – під впливом візантійської правової спадщини. Однак останній аргумент вимагає окремого дослідження та уточ-

нення, оскільки безпосередньої рецепції візантійського права на Русі не відбувалося.

По-друге, вагомим чинником, що визначав вектор розвитку середньовічного права і його регулятивної функції була церква та вчення отців церкви. Вплив церкви на правову систему європейського середньовіччя був надзвичайно вагомим, оскільки християнське вчення і його адепти віднайшли підхід до впливу на підсвідоме світосприйняття людини і змогли переконати останню в тому, що духовне і закони церкви вищі за світські закони. Звісно, така ситуація не була властива для всієї середньовічної Європи. Фактично виникло дві моделі співіснування права і релігії (можна асоціювати з категорією моралі, тільки зважаючи на те, що релігійне вчення стосувалося внутрішнього світу людини, її почуттів і правил поведінки, які не регулювалися нормами права): цезаропапізм (властивий для східної християнської традиції) та папоцезаризм (західна християнська традиція).

Варто також зауважити, що право само по собі – це нормативний регулятор суспільних відносин [8, с. 83], яке в епоху середньовіччя отримало глибший, ніж в античності зміст. Тобто, регулюючи суспільні відносини, воно опирається на суспільну (залежно від історичної епохи) або державну владу. Остання також є самостійною одиницею, для функціонування якої не потрібні норми, а на підставі різного роду, наказів, розпоряджень тощо також здійснюється регулятивна функція, яка спрямована сформувати такі суспільні відносини, що відповідають волі держави. Такий поділ був важливим і актуальним для досліджуваного нами періоду, оскільки правові норми, які в той час формувалися, регулювали не тільки суспільні відносини, а й державну владу, прикладом чого можуть стати схоластичні вчення про державу А. Августина, Ф. Аквінського та ін.

Така ситуація була зумовлена тим, що церковне вчення змогло підпорядкувати собі внутрішній світ людини, духовну складову частину, яка підпорядковується виключно моральним нормам [1, с. 109; 6, с. 109]. Звісно, таке формулювання не означає того, що право не було спрямоване на внутрішній світ людини, але, як слушно зауважив російський дослідник І. Ільїн, право «рачується лише з тими душевними станами, які проявляються людьми у їх зовнішній поведінці – за допомогою слів, жестів або в письмовій формі. Моральні рішення і погані бажання самі по собі мають значення в релігії і моралі, але не в праві; для права важливо лише те, що виявлено або чого не виявлено у зовнішній поведінці» [4, с. 89–90]. Таке твердження повноцінно розкриває взаємозв'язок права і моралі епохи Середньовіччя і підкреслює важливість регулятивної функції права, яка визначала місце права і людини у суспільстві.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити такі висновки:

1) регулятивна функція феодалного типу права розвивалася відповідно до зростання самого права та еволюції суспільства, яке сприймало право, формувало власне праворозуміння та правову культуру.

2) еволюція суспільства та еволюція права, що відбулися в античний період, сприяли індивідуалізації правових відносин. Норми, що регулювалися правом раніше, стосувалися не держави загалом, а кожного конкретного громадянина, тобто активно проходив процес приватноправового регулювання, що було складовим елементом регулятивної функції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Г.В.Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
2. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн [Навч. посіб.] / В.П. Глиняний. – 6-те вид. – К.: Істина, 2010. – 768 с.
3. Губайдулин А.Р. Охранительная и регулятивная функции правовой системы в истории ранней средневековой Европы / А.Р. Губайдулин // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – 2014. – № 1(27). – С. 97–100 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journal.tltsu.ru/rus/index.php/Vectorscience/article/view/1318/1316>.
4. Ильин И.А. Теория права и государства / И.А. Ильин. – М., 2003. – 154 с.
5. Маркова С.П. Понятие «феодализм» в современной исследовательской интерпретации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vestnik.adygnet.ru/files/2014.1/3007/53–60.pdf>.
6. Новгородцев П.И. Право и нравственность / П.И. Новгородцев // Правоведение. – 1995. – № 6. – С. 103–111.
7. Основні риси й періодизація феодального господарства в країнах Західної Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studopedia.org/2–51326.html>.
8. Проблемы теории государства и права. Курс лекций / Ф.Н. Фаткуллин; науч. ред.: М.Н. Марченко. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1987. – 336 с.